

УДК 821.111

Б. В. Корнелюк

ПЕРШОДЖЕРЕЛА ІСТОРИЧНОЇ ХРОНІКИ В. ШЕКСПІРА “РІЧАРД III” У ФОКУСІ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ДИСКУСІЙ

У статті розглянуто першоджерела історичної хроніки В. Шекспіра “Річард III” у контексті їх художніх характеристик та специфіки їх кореляції з текстом Великого Барда. Визначено, що англійський драматург вдавався до творчого переосмислення сюжетних першоджерел – хронік Голла та Голіншеда, а також історичного трактату “Історія Річарда III” Томаса Мора. Особливу увагу приділено визначенню смислових нововведень Великого Барда, які й визначають позачасову художню цінність цієї історичної хроніки.

Ключові слова: першоджерело, хроніка, історіографія, смислові та сюжетні нововведення, дослідницький дискурс.

Серед актуальних напрямів дослідження Шекспірових історичних хронік провідне місце посідає достеменно виявлення історіографічних, поетичних та драматургічних першоджерел, якими користувався Великий Бард. Такі студії значно ускладнюються через компілятивний характер англійської історіографії доби Відродження. Твори ренесансних хроністів створювалися за принципом інтелектуального пазлу – незрідка вони водночас інкорпоровали легенди та народні перекази, елементи праць істориків-попередників, творчо-зображувальні знахідки тогочасних філософів і прозаїків.

Метою статті є виявлення іманентних ознак першоджерел Шекспірового “Річарда III” та характеру їх кореляції з текстом Великого Барда. Крім того, у фокусі дослідницької уваги перебуває науковий дискурс, присвячений першоджерелам цієї історичної хроніки.

Актуальність цієї розвідки зумовлена універсальним інтересом дослідників до творчості В. Шекспіра та інтенсифікацією уваги до постаті Річарда III, викликані нещодавніми археологічними знахідками на території Великої Британії.

Яскравим прикладом компілятивного складання, притаманного історіографічним артефактам англійського Відродження, була хроніка Рафаеля Голіншеда, яка спиралася на давнішу хроніку Голла, що, у свою чергу, мала численні запозичення з Полідора Вергілія. Крім того, історіографічний твори англійських ренесансних хроністів іноді містили в собі повні тексти праць інших авторів. Так, приміром, хроніка Голла майже без змін та правок включала текст “Історії короля Річарда III”, створеної відомим англійським мислителем Томасом Мором. Варто зауважити, що саме Морову концепцію Річарда III Великий Бард взяв за основу для інтерпретації постаті цього монарха як “короля-чудовиська”.

“Історія Річарда III” Томаса Мора – одне з найвищих досягнень ренесансної політичної та історичної думки, справжній шедевр белетризованої історіографії доби Відродження. Не-

зважаючи на певну тенденційність твору, написаного в протюдорівському дусі з інтенцією очорнити постать останнього короля з династії Йорків, ця хроніка відіграла воістину визначну роль у становленні історичного мислення англійського Ренесансу. В “Історії Річарда III” великий англійський гуманіст постає не лише як далекоглядний історик, але і як тонкий психолог, у фокусі рефлексії якого опиняється, передусім, проблема тиранії та її трагічні суспільно-історичні наслідки. Томас Мор свідомо відходить від історіографічних канонів раннього англійського Ренесансу, створюючи новий тип історичного нарративу – своєрідний синтез під склепінням єдиного творчого задуму соціально-психологічної аналітики, історично-фактографічної конкретики та поліракурсного й по-своєму реалістичного зображення персонажів. Мор-історик не переказує чи напряду цитує фактографічний матеріал тогочасних історіографічних джерел, але створює справжнє історично-художнє полотно, в якому важливу роль відіграють елементи красного письменства.

Суголосно з античними традиціями історіописання англійський мислитель белетризує оповідь. Мор-художник, володіючи талантом надзвичайно рельєфно та пластично передати дух минувшини, органічно вплітає в текст діалоги та монологи історичних постатей, численні іронічні й патетичні пасажі, жорсткий сарказм на адресу окремих персонажів. Загалом же Т. Мор не обмежується зображенням барвистої панорами конкретної історичної доби, створюючи в “Історії Річарда III” галерею художньо досконалих і психологічно переконливих образів історичних постатей, серед яких особливо виділяються художні проєкції братів-антагоністів Річарда III та Едварда IV.

Завдяки широті історіософських пошуків та визначній стильовій досконалості “Історії Річарда III” створений Мором демонічний образ величного короля-тирана з династії Йорків, міцно вкоренився в англійському ґрунті. “Історію Річарда III” внаслідок її популярності неодноразово включали до історичних компіляцій, найвідомішими з яких були вже згадані хроніки

Голла та Голіншеда. Саме в такому опосередкованому вигляді "Історія Річарда III" прислужилася Великому Бардові, коли він створював власну історичну хроніку, присвячену шляхові до трону та правлінню Річарда Йорка.

Зауважимо, що традиційна інтерпретація образу останнього монаршого Йорка – потвори, братовбивці, брехуна – існувала ще задовго до написання "Історії Річарда III". Як зазначає англійський дослідник Е. Хаммонд, Т. Мор не створив образ "страшидла Річарда", а лише детально розповів про його злочиння, спираючись на матеріал хроністів-попередників [5, с. 77]. Втім, Мор, досконало володіючи технікою образотворення, наділив англійського короля якостями, які, на думку літературознавця, і привабили Шекспіра – в хроніці англійського гуманіста Річард постає не просто як "останнє горе Англії", але й передусім як блискучий інтриган, майстер дотепів та любитель іронії [5, с. 77]. Таким чином, від Мора Великий Бард запозичує не тільки сюжетні перипетії, але й загальні акценти образної семантики головного персонажа власної п'єси. Суголосно "Історії Річарда III" цей англійський монарх у Шекспіровій інтерпретації залишається майстерним інтриганом, талановитим лицедієм та красномовним оратором. При цьому драматург гранично перебільшує зловісність Річарда, приписуючи королю злочиння, у яких його не звинувачував Мор, зокрема, змову проти герцога Кларенса. На нашу думку, така гіперболізація зловісності дала змогу Великому Бардові створити насправді титанічний образ кривавого неюда, що уособлював багаторічне зло та гріхи Англії, накопичені за роки Столітньої війни та протистояння Білої й Червоної троянд. Лише подолавши тотальне зло Річардового масштабу, династія Тюдорів змогла б принести омріяний мир і спокій, гарантуючи багаторічне процвітання собі та підданам.

Варто також зауважити, що Шекспір не в усьому слідував за "Історією Річарда III". Так, зокрема, сцени страти родичів королеви Єлизавети та герцога Бекінгема у Великого Барда, на відміну від Мора, є лише черговими епізодами в серії кривавих злочинь Річарда Йорка. Крім того, жоден із героїв хроніки, окрім власне Річарда, не помирає на сцені – про смерті більшості персонажів ми дізнаємося зі слів їх же вбивць. Думається, що такий ракурс зображення дає змогу реалізувати важливу авторську інтенцію – не дозволити глядачеві надміру співчувати жертвам Річарда, фокусуючи увагу саме на блискучому плануванні злочинів далекоглядним стратегом, а не на здійсненні цих жахливих задумів найнятими покидьками. Шекспір також виключає епізод приниження та розкаяння місіс Шор, який у Мора стає таким-собі поєднанням пікантно-еротичних зізнань і морально-етичних постулатів.

Мотив зради та змов підданих, розвинутий Голлом, також не знаходить свого відображен-

ня в Шекспіровому творі. Натомість, серед персонажів хроніки з'являється королева Маргарита, передбачення якої передвіщають Господне покарання, що нависне над учасниками братовбивчої війни Троянд. Таким чином, Великий Бард свідомо не включив у твір елементи популярних на той час жанрів – кривавої трагедії, дидактичного трактату та традиційної історичної хроніки, яка незрідка ставала описом придворних інтриг. Розвиток сюжету в цій п'єсі не визначається безкарним кровопролиттям, виховними настановами чи інтригами підданих. У Шекспіровій хроніці місце рушійної сили сюжету посідає не спонтанний рух історії, а послідовне розгортання наскрізного ідеологічного концепту, пов'язаного з викриттям демонічної природи та аморалізму Річарда III, а також із його Богою карою за цинічність та немилосердність.

Постать Річарда III вже в дошекспірівську добу привертала увагу не лише істориків, а й драматургів. Саме тому до написання Великим Бардом його історичної хроніки існувало декілька п'єс, цілком присвячених правлінню цього одіозного монарха. Це латиномовна п'єса "Ricardus Tertius", анонімна "Правдива трагедія Річарда III" та збірка дидактичних поем, створена колективом авторів "Дзеркало для правителів". Перша із зазначених п'єс навряд чи була відома Шекспірові, адже немає відомостей про її лондонські постановки, а латиномовний текст твору, що з'явився у 1579 р., за життя Великого Барда не публікували [5, с. 82].

Натомість, між "Правдивою трагедією Річарда III" та Шекспіровою хронікою існує декілька прямих текстових паралелей, які, на перший погляд, вказують на очевидні запозичення елізаветинського драматурга. Втім, англійський шекспірознавець Е. Хаммонд спростовує такі припущення, адже сучасний текст "Правдивої трагедії", за словами дослідника, є "палімпсестом оригінального твору" [5, с. 82]. Втрачений текст анонімною п'єси, вже після публікації хроніки Великого Барда, було відновлено зі слів акторів. Саме тому процес запозичення міг мати зворотний вектор, при цьому першоджерелом виступав саме Шекспіровий "Річард III".

Проте із "Дзеркалом для правителів" – надзвичайно популярним політико-дидактичним твором ренесансної Англії – Шекспір був знайомий безпосередньо. Ця збірка, створена колективом авторів, тематично була дуже близькою "Річардові III" англійського драматурга. У "Дзеркалі для правителів" у віршованій формі переказувалися трагічні долі найвідоміших придворних грішників Англії, серед них знаходимо історії Річарда III, Едварда IV, графів Ріверса, Бекінгема, Кларенса, Хастінгса та навіть особи некоролівської крові – пані Шор. Багато дотепних текстових ходів Шекспір запозичує саме із поем, які увійшли до цієї збірки. Так, наприклад, двічі використаний Бардом каламбур про нове хрещення Хастінгса, втопленого в бочці з мальвазією, запозичений драматургом саме з

“Дзеркала для правителів” [5, с. 85]. Подібні паралелі є численними, тому цю дидактичну збірку слід вважати одним із провідних першоджерел Шекспірової хроніки.

Окремі сцени Шекспірової п'єси є драматургічними новаціями Великого Барда – вони відсутні в хроніках Голла та Голіншеда, немає їх і у “Історії Річарда III” Томаса Мора. Так, зокрема, не мають прототипів сцени зваблення Анни Невіл (I, 2), сну Кларенса (I, 4), плачу та прокльонів чотирьох жіночих персонажів п'єси – леді Анни, герцогині Йоркської, королеви Єлизавети та колишньої королеви Маргарити (II, 2), а також сцена зваблення юної доньки Єлизавети (IV, 4). Однак і в цих епізодах можна відшукати ситуативні, текстові та стильові паралелі із творами, які були знайомі молодому Шекспірові. Ці п'єси не були пов'язані з постаттю англійського монарха з династії Йорків, Великого Барда в них приваблювали, насамперед, емоційна наснаженість колізій, вдалі сценографічні знахідки та досконале стильове оформлення певних сцен і реплік.

Подібні паралелі плідно вивчав англійський шекспірознавець Г. Брукс. Згадані співзвуччя є надзвичайно поліфонічними в сні Кларенса, окремі елементи якого водночас відсилають до IV книги “Метаморфоз” Овідія, анонімної п'єси “Октавія”, трагедій Сенеки (“Безумний Геркулес”, “Геркулес в Еті”, “Агамемнон”, “Медея”, “Фіест”), а також до популярних у ті часи творів англійських авторів, зокрема, “Королеви фей” Е. Спенсера та “Іспанської трагедії” Т. Кіда [3, с. 725]. Друга сцена другого акту, в якій прокльон єднає чотири жіночі образи хроніки, на думку Г. Брукса, має схематичну подібність із трагедією Сенеки “Троянки” [4, с. 147]. При цьому квартет Шекспірових героїнь вибудований у повній відповідності зі сценою з трагедії римського автора. Так, герцогиня Йоркська, мати Річарда III, стає аналогом Гекуби, матері Паріса, королева Єлизавета подібна до Андромахи, Анна – до Поліксени, а Маргарита втілює Єлену. В обох сценах зваблення – доньки Уоріка та доньки Єлизавети – Шекспір використовує улюблений прийом Сенеки – стихомітію, яка робить білий вірш динамічнішим та дає змогу драматургу повною мірою розкрити талант створювати полемічні діалоги.

Шекспірові хроніки, створені на ґрунті тюдорівської історіографії, з одного боку, повсякчас стимулювали пошук та виявлення достеменних джерел цих п'єс, а з іншого – незрідка призводили до поспішних висновків про тотальну наслідувальність та несамостійність ранньої творчості Великого Барда. Свого граничного вияву другий погляд набув у статті радянського літературознавця І. Аксьонова “Драматичні хроніки Шекспіра”, яка увійшла до збірки публікацій науковця, що побачила світ у 1937 р. Посилаючись на результати “планомірної роботи над визначенням вихідного авторства окремих драм” Шекспірового канону, при цьому не називаючи імен науковців, які проводили ці до-

слідження, І. Аксьонов “беззаперечно” визнає “Річарда III” дошекспірівською п'єсою [1, с. 352]. Надалі ж учений постулює, що ця хроніка майже повністю написана Марло за незначною участю Кіда і з двома сценами (любовне зізнання Річарда леді Анні та Єлизаветі) молодого Томаса Гейвуда [1, с. 353]. При цьому радянський дослідник знаходить “Шекспірову руку” в тексті промов Бекінгема та Річарда в сьомій сцені третього акту, у заключних семи віршах першої сцени четвертого акту та ще в ряді текстових пасажів твору [1, с. 352].

Загалом досить слабка аргументація, яка цілком спирається на інтуїтивні припущення автора публікації, дає змогу, на його думку, “зняти з Шекспіра відповідальність за ту непрохідну плутанину історичних дат та подій..., за примітивність політичних поглядів, за зневагу широких рухів селянських мас, які повстали проти закабалення на “барщину” феодалів, що, стаючи поміщиками, вперто трималися своєї феодалської пожадливості, все думали повернути собі старі часи, відвоювати землі в сусідів, доки не перерізали одне одного, спопеливши тисячі селищ і винищивши незліченну кількість людських життів, що аніяким чином не були зацікавлені в їх родових чварах” [1, с. 352].

Далі І. Аксьонов описує внутрішні муки безвольного драматурга, який в інтересах театру “добровільно приймав відповідальність за всю строкатість стилю (наслідок роботи численних письменників), строкатість, що не могла не бути для нього гидкою” [1, с. 358]. Літературознавець зауважує також, що Шекспір ніколи не вважав себе власне поетом, “створінням самостійним” [1, с. 356]. Все своє життя Великий Бард віддав служінню колективу, членом якого був, “покійно обробляючи чужі тексти для вистав, які доводилося готувати його товаришам” [1, с. 357]. Узагальнити позицію І. Аксьонова можна таким чином: Шекспір – майстерний творець драматургічних палімпсестів, який писав “поверх вже написаних текстів і своїми геніальними віршами закінчував роботу ряду поетичних поколінь” [1, с. 357].

Як бачимо, Великий Бард в інтерпретації І. Аксьонова – гвинтик експлуатаційного механізму єлизаветинського театру, творчий ремісник, який вдало переробляв п'єси драматургів-попередників – співців новонародженої буржуазії, все життя гидуючи подібною працею. Шекспір – співець аристократії, однак цього вимагала політична кон'юнктура доби, в яку він жив і працював. Сучасний же реципієнт, який прийшов на зміну буржуазному читачеві, має, сприймаючи твори Великого Барда, замислитися над причинами недоліків та помилок у п'єсах драматурга. На нашу думку, висновки І. Аксьонова наочно демонструють небезпеку абсолютизації політичних і соціальних чинників при аналізі мистецького твору. Оперування поняттями “класова підкладка історіописання”, “класово чужий автор”, “світосприйняття сучас-

ного радянського читача” з легкістю спотворює авторські інтенції, створюючи хибний портрет “буржуазного Шекспіра” – схильного до плагіату драматурга-наслідувача. При цьому поза полем уваги І. Аксьонова залишаються численні творчі інновації драматурга, який завдяки самостійному креативному пошуку заклав основи драматургії новочасся.

Однією з таких інновацій став використаний молодим драматургом синтез різнохарактерних за своєю іманентною сутністю жанрових форм. Великому Бардові вдалося органічно поєднати в художньому просторі історичної хроніки драматургічні техніки, запозичені літератором із трагедії помсти, мораліте та інтерлюдій на політичні теми. Такий жанровий синтез сприяв народженню нової для елізаветинського театру форми – “монодрами, що наближається до історичної трагедії” [2, с. 31]. При цьому авторові водночас вдалося детально змалювати широке історичне полотно пізньосередньовічної Англії та майстерно виписати образ Річарда III, що за масштабністю зображення й

титанічністю характеру значно переважає інших героїв не лише цієї п’єси, а й інших історичних хронік Великого Барда.

Список використаної літератури

1. Аксенов И. А. Шекспир / И. А. Аксенов. – Москва : Художественная литература, 1937. – 365 с.
2. Торкут Н. М. В. Шекспір: історія та драматичні хроніки / Н. М. Торкут // Історичні хроніки В. Шекспіра. – Харків : Фоліо, 2004. – С. 3–34.
3. Brooks H. F. Richard III. Unhistorical amplifications: women’s scenes and Seneca / H. F. Brooks // Modern Language Review. – 1980. – № 75. – P. 721–737.
4. Brooks H. F. Richard III: antecedents of Clarence’s Dream / H. F. Brooks // Shakespeare Studies. – 1979. – № 32. – P. 145–150.
5. Hammond A. Introduction to the Arden edition of the works of William Shakespeare / A. Hammond // The Arden edition of the works of William Shakespeare / ed. by A. Hammond. – London : New York : Routledge, 1990. – P. 1–120.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2014.

Корнелюк Б. В. Первоисточники исторической хроники В. Шекспира “Ричард III” в фокусе исследовательских дискуссий

В статье рассматриваются первоисточники исторической хроники В. Шекспира “Ричард III” в контексте их художественных характеристик и специфики их корреляции с текстом Великого Барда. В процессе исследования установлено, что английский драматург творчески переосмысливал сюжетные первоисточники – хроники Холла и Холиншеда, а также исторический трактат “История Ричарда III” Томаса Мора. Особое внимание уделено смысловым нововведениям Великого Барда, которые определяют вневременную художественную ценность этой исторической хроники.

Ключевые слова: первоисточник, хроника, историография, смысловые и сюжетные нововведения, исследовательский дискурс.

Korneliuk B. The Sources of “Richard III” by W. Shakespeare in the Scope of Researchers’ Discussions

The article deals with the sources of the history “Richard III” by W. Shakespeare. This research analyses the artistic peculiarities of the sources which the Great Bard used for this history – the chronicles by Holl and Holinshed and the historical treatise by T. More “The history of Richard III”. “The history of Richard III” by T. More is distinguished as the major source for Shakespeare’s Richard as in the More’s work this character already possesses the traits which turn him into a ruthless villain who is eager to eliminate all the hurdles which may appear on his way to the throne. Richard’s ugly appearance also originated from the aforementioned sources. The overall interpretation of this character in More and Shakespeare are very close, though the playwright avoids some characters who appear in “The history of Richard III” and adds some new characters (for instance, town people) which only contributes to the integrity of this play.

The article analyses not only the influence of the Tudor historiography on Shakespeare’s “Richard III”, but it also casts light on how this play was affected by the earlier drama works dedicated to the life of Richard III. The author argues that the Shakespeare’s history contains a few stylistic parallels with the earlier plays about Richard III.

The article also focuses on the semantic and stylistic innovations of W. Shakespeare which help to prove the great creativity this playwright demonstrated when working with the sources. It is proved that retaining the key events of the story of Richard Gloucester, the Great Bard in this history discovers new emotional and philosophic perspectives which turn this play into the timeless literature masterpiece which has the universal appeal.

Key words: source, chronicle, historiography, innovations, scientific discourse.